

Spelers en Spelbrekers

De beschaving van de Tweede Kamer

HENK TE VELDE

De historicus die de negentiende eeuw bestudeert, kan veel leren van Johan Huizinga, zeker ook van zijn vooroordelen en beperkingen. Huizinga, die men misschien zelf een esthetiserende late negentiende-eeuwer zou kunnen noemen, moest niet erg veel hebben van de eeuw waarin hij was geboren. Het was een tijdperk zonder stijl, waarin de wortels lagen van de 'toestand van crisis en ontarding' van de cultuur van zijn eigen tijd.¹ Voor zover hij er als deftige burgerheer orde en wellevendheid in kon ontdekken, kon hij er nog het beste mee uit de voeten. De politiek van het interbellum in zijn eigen tijd, met bewegingen van halfontwikkelde massa's, kon hem niet bekoren maar het negentiende-eeuwse parlementarisme had nog wel een zekere charme:

Gewoonten als stelselmatige obstructie, klapperen met lessenaars of smijten met inktkokers waren nog niet in zwang. (...) De volksvertegenwoordigers stamden voor het overgrote deel uit een zekere élite, of zij nu gebaseerd was op rijkdom, geboorte of intellect. Zij brachten van huis uit goede manieren mee. Zij waren gewoon zich behoorlijk en zelfs vormelijk te gedragen. De pers werkte minder snel en minder virulent dan thans; zij had over het algemeen nog den oprechten toelag, in te lichten. Het is in zekeren zin de bijmenging van een element aristocratie, wat de democratie bestaanbaar maakt, aangezien zij zonder dit gehalte steeds gevaar loopt te stranden op de onbeschaafdheid der massa's.²

In het negentiende-eeuwse parlementarisme herkende Huizinga nog het spelkarakter dat ware cultuur in zijn ogen bezat en dit inzicht zal deze bijdrage over vrijheid en voorschrift in de parlementaire cultuur leiden. Het parlementarisme is een ideaal voorbeeld van 'het spelelement der cultuur' dat Huizinga in *Homo Ludens* bestudeert.³ Het spel speelt zich af buiten het gewone leven, volgens regels en ordelijk, het is competitief (in de term van Huizinga: agonaal), maar uiteindelijk vriendschappelijk, en het is een vrije handeling. Daarmee is parlementaire politiek niet alleen een illustratie van Huizinga's these, maar ook van de leidende gedachte van de bijdragen aan dit themanummer.

1 J. Huizinga, *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd* (2^e druk; Haarlem 1935), 192; idem, *Geschonden wereld. Een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving* (Haarlem 1945), 191.

2 Huizinga, *Geschonden wereld* (noot 1), 109-110.

3 J. Huizinga, *Homo ludens. Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur* (8^e druk; Groningen 1985).

Parlementaire politiek verenigt namelijk voorschrift en vrijheid: in de parlementaire arena is er vrijheid, maar in hoofdzaak voor diegenen die zich aan de regels houden. Die regels zijn in de ogen van een Huizinga niet een kwestie van conformisme, maar van echte beschaving. Het ging mis in de politiek op het moment dat de massa's er hun opwachting maakten, niet zozeer door hun opvattingen als wel door hun gedrag. Politiek was een zaak van beschaving, fair play en kennis van de rules of the game, zoals het in Groot-Brittannië heette; niet toevallig is Westminster ook Huizinga's voornaamste voorbeeld van het prettig agonale tijdverdrijf dat politiek behoorde te zijn en in zijn ogen in de negentiende eeuw nog was. In *Homo Ludens* legt Huizinga uit dat vals spelen bij een spel in het algemeen wel getolereerd kon worden. Het was oneerlijk, maar bedreigde het wezen van het spel niet; de valsspeler deed immers alsof hij zich aan de conventies hield. Een beetje rommelen in achterkamertjes hoorde er eigenlijk bij. Spelbrekers vormden een heel ander probleem. Zij braken de illusie van het spel, verstoorden het en maakten het onmogelijk. Aan het einde van de negentiende eeuw zag Huizinga de inktpotten werpende spelbrekers oprukken in de politiek.

Hij stond niet alleen met zijn opvatting. Zoals nog aan de orde zal komen, werd deze tot op zekere hoogte zelfs gedeeld door socialisten die hij tot de spelbrekers zal hebben gerekend. Het parlement is in zijn moderne verschijning een wezenlijk negentiende-eeuwse zaak. Uitgevonden werd het moderne parlement in de achttiende eeuw, in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Assemblée Nationale van de Franse Revolutie. Maar het moderne parlementarisme met links en rechts, een modern reglement van orde en een eigen gedragscode dateert toch van de Restauratie. Zelfs in Groot-Brittannië, dat zich erop beroemde al een eeuwenoude parlementaire traditie te bezitten, bracht pas de negentiende eeuw een door het parlement gedomineerde politiek. En nog in de twintigste eeuw speelde het in de negentiende eeuw gevestigde ideaal van parlementaire 'waardigheid' een grote rol in het oordeel over Kamerleden. Goede politiek was allereerst waardige politiek.⁴ Dat is eigenlijk altijd de maatstaf van het parlement geweest. In Nederland misschien nog wel meer dan in de meeste andere landen, zoals Jouke Turpijn zal laten zien in zijn Groningse proefschrift over de Nederlandse parlementaire cultuur in het derde kwart van de negentiende eeuw.

De parlementaire waardigheid verdroeg in Nederland in het begin van de negentiende eeuw weinig grapjes, laat staan lawaai. Zelfs een van de meest rumoerige Noord-Nederlandse Kamerleden tijdens het Verenigd Koninkrijk, Jacob Gerard van Nes, wilde in het parlement juist tonen dat het Noord-Nederlandse 'mannelijk gedrag zoude afsteken tegen den woelzieken geest van sommige Zuidelijken'. De Kamer moest zeker ook 'den ongepasten toon van oproerige Volksredenaars in 't Engelsch Parlement, zoowel als taal der partijchap in

⁴ Vgl. Marnix Beyen en Rik Röttger, 'Het streven naar waardigheid. Zelfbeelden en gedragscodes van de volksvertegenwoordigers', in: Emmanuel Gerard e.a. ed., *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830-2002* (Brussel z.j.).

Frankrijk, door' zijn beter voorbeeld beschamen. Het zelfbeeld van de Nederlandse Kamer als rustig en beschaafd, soms met de keerzijde van saaiheid, zou lang blijven bestaan. In de tijd van Van Nes ging dit zo ver dat men van een Kamerlid geen partijdigheid of verdediging van deelbelangen verwachtte, maar in hem 'alleen den vaderlander' wilde horen, zoals Jeroen van Zanten heeft laten zien.⁵ Hij moest zich wel kenmerken door 'oprechtheid' en dit impliceerde in feite een vorm van vrijheid, want hoe kan iemand oprecht zijn die niet vrij is?

In het algemeen zag de negentiende eeuw meestal geen tegenspraak tussen vrijheid en voorschrift. Sterker nog: vrijheid was eigenlijk pas mogelijk voor wie zich aan zekere voorschriften hield. Recentelijk heeft Willemijn Ruberg betoogd dat de norm voor privé-correspondentie was om 'natuurlijk' te schrijven. In de praktijk betekende dit echter dat de correspondent zich een beschaafde wijze van uitdrukken zo eigen had gemaakt dat deze tot tweede, zo niet eerste natuur was geworden.⁶ Natuurlijkheid betekende dus geen afscheid van conventies maar het vermogen op een ontspannen, 'natuurlijke' manier met die conventies om te gaan. Misschien houdt de negentiende eeuw ons in dit opzicht wel een spiegel voor. Is de tegenwoordig alom beleden deugd van authenticiteit niet ook nog steeds een sociale deugd, waarvan de uitingsvormen bepaald worden door de conventies van onze tijd?⁷ Misschien betekent het feit dat we nu in de negentiende eeuw een grote spanning waarnemen tussen voorschrift en vrijheid eeuw wel vooral, dat we die tijd duidelijk als een afgesloten periode zien met een andere cultuur dan de onze – die dan vooral als conventie en niet als natuurlijkheid ervaren wordt. Een kwestie van perspectief dus, zoals het herfsttij-perspectief Huizinga's blik ook scherpte voor allerlei spelelementen uit verleden culturen. Zijn onvermogen om die elementen in zijn eigen tijd en in veel aspecten van de negentiende eeuw te ontdekken, is dan vooral een teken dat hij daartegenover te weinig afstand had.

Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat in de Kamer het zich conformeren aan beschavingsnormen meer was dan alleen een kwestie van cultuur. Het was ook een disciplineringsinstrument dat tegen buitenstaanders en nieuwkomers kon worden ingezet. Dit werkte deels als het mechanisme dat de essayist Hans Magnus Enzensberger eens heeft beschreven voor hedendaagse immigratie. Hij gebruikte de metafoer van een kleine coupé tijdens een treinreis.⁸ Eerst zit men daar alleen en maakt men zich zo breed mogelijk in de hoop dat nieuwkomers ergens anders een plekje gaan zoeken. Nieuwkomers worden dus ook met wantrouwen bekeken. Maar dringen die toch in de coupé binnen en hebben ze zich eenmaal genesteld, dan schikt men zich in het onvermijdelijke en

5 Jeroen van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004), 140 en 143.

6 Willemijn Ruberg, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Nijmegen 2005).

7 Vgl. Henk te Velde, 'Herenstijl en burgerzin. Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw', in: Remieg Aerts en Henk te Velde (ed.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998).

8 Hans Magnus Enzensberger, *Die grosse Wanderung. 33 Markierungen* (Frankfurt a.M. 1994), 11-13.

sluit een bondgenootschap dat erop gericht is nieuwe nieuwkomers gezamenlijk door stuurse blikken of anderszins af te schrikken.

Zo zou men ook de negentiende-eeuwse parlementaire cultuur kunnen beschrijven. In de eerste helft van de negentiende eeuw waren liberalen lastige buitenstaanders die de lieve vrede bedierven en zelfs in het maatschappelijke leven soms geweerd werden, zoals de gedeballoteerde Van Nes mocht ervaren. In de jaren zestig en zeventig gaven de liberalen de toon aan en keerden zij zich tegen de confessionelen die zich niet aan de parlementaire cultuur zouden houden. Dit is de eerste casus die hierna aan de orde zal komen. Nog weer enkele decennia later keerden confessionelen en liberalen zich gezamenlijk tegen de sociaal-democraten: hun ideeën waren verwerpelijk en dat was al erg genoeg, maar bovendien waren het spelbrekers die het parlement te gronde zouden richten. Dit is de tweede casus die in deze bijdrage wordt behandeld.

Liberales insiders tegenover confessionele outsiders

Een verschil tussen de treincoupé en de Kamer was, dat het voor het debat prettig was enige gedomesticeerde exemplaren van de buitenstaanders in het parlement te hebben. De Kamer had op hen een rustgevende werking, meende men. In 1881 schreef een liberale journalist:

Op het Binnenhof moeten toch alle richtingen vertegenwoordigd zijn, en het is bij ondervinding gebleken, bij voorbeeld met dien anderen orthodoxen dominé, dr Kuyper, dat voorstanders van uiterste beginselen minder te duchten zijn in, dan wel buiten de Kamer. Het openbaar debat strekt ten veiligheidsklep aan stoutheit: zij worden er geuit, maar dadelijk weersproken en in hare zwakke zijden aangetast.⁹

Dit gold inderdaad voor de Abraham Kuyper van de jaren zeventig. Toen hij enkele decennia later in de Kamer terugkeerde, was het vanuit een positie van kracht waarin hij zelf het debat veel meer kon gaan bepalen.

Zover was het dus niet omstreeks 1870. Dat blijkt wel uit de eerste bundel parlementaire portretten die in 1869 onder het pseudoniem Sagittarius werd gepubliceerd. De parlementaire portretten werden een populair genre, dat later ook veel door historici werd gebruikt, omdat ze Kamerleden levendig typeren, en niet zozeer door op hun standpunten in te gaan als wel door nogal scherp hun gedrag en uiterlijk te beschrijven. Historici realiseren zich vaak wel dat de auteurs tot de liberale stroming behoorden, maar ze hebben niet vaak gewezen op de relatie tussen hun politieke overtuiging en hun waardering voor de stijl van de Kamerleden. Toch is die relatie er overduidelijk. Achter het pseudoniem Sagittarius gingen waarschijnlijk twee personen schuil, wellicht Kamerstenograaf I.C. van Lier en parlementair journalist George Belinfante, maar de naam van het links-liberale Kamerlid (en bekend literatuurhistoricus) W.J.A. Jonck-

9 Castoretpollux, *In de Tweede Kamer. Portretten* (Sneek 1881), 26.

bloet is ook wel eens genoemd.¹⁰ Jonckbloets biograaf zegt: ‘Parlementaire portretten van zijn hand ken ik niet’.¹¹ Maar alleen al de ingewikkelde ontkenning geeft te denken en de biograaf merkt op dat Jonckbloet ervan hield collega’s in spottende typering op de rand van het gepaste scherp en doeltreffend neer te zetten. Bovendien wordt het Kamerlid Jonckbloet in de bundel wel erg jubelend besproken. De toekomst van Nederland zal ‘voor een deel van hem afhangen’, zo heet het. Hij wordt ook neergezet als ‘apostel der politieke moraliteit’ die wordt ‘gedreven door het besef van de waardigheid van de Kamer’.¹² Toen hij in de Kamer kwam, zei hij in 1864 inderdaad ‘onaangenaam’ te zijn getroffen door de ‘toon die in het debat heeft geheerscht’. ‘Zoo voortgaande zullen de grenzen der betamelijke welvoegelijkheid alligt kunnen worden overschreden’.¹³ Zijn latere biograaf blies niet zo hoog van de toren en vond hem als Kamerlid eigenlijk maar half geslaagd. Hoe dan ook is duidelijk dat de bundel in links-liberale hoek moet worden geplaatst.

Tegen die achtergrond moet ook het commentaar op antirevolutionairen geplaatst worden (zeker als we onder de auteurs Jonckbloet moeten rekenen, voor wie links liberalisme in ieder geval antiklerikalisme betekende). De antirevolutionair J.W. Gefken wordt belachelijk gemaakt in een quasi statenbijbel-taaltje. Het stuk eindigt met de zin: ‘Ende de afgevaardigde zal gewogen zijn en te licht bevonden.’ Daarvoor wordt gemeld dat Gefken weliswaar voortdurend bidt en vast, maar volstrekt vreemd is ‘aan de gebruiken in een Parlement’ en dat hij zijn verkiezing alleen heeft te danken aan het gelobby van zijn geloofsgenoten. Natuurlijk spreekt hij altijd ‘op galmenden en doffen toon’ en

met doffe, holle en trillende geluiden, als met de stem van een preekheer, den zondaren dood en verdoemenis, zonder vergeving of genade, toeroepende; met zwarte oogen, fonkelende van fanatisme.¹⁴

Het is duidelijk dat hier de aloude stereotypen over de fijnen hergebruikt worden. Daarmee is ook duidelijk welk publiek Sagittarius voor ogen had: de wel-

10 Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004), 49, geeft zonder bronvermelding Belinfante en Van Lier, die onder meer vrij stellig worden genoemd in I.A. Levy, ‘Mr George Belinfante’, *Themis. Regtskundig Tijdschrift* 49 (1888) 595-625; aldaar 616. De mededeling wordt enigszins ontkracht door de tegenstelling van Sagittarius’ ‘fijne jokkernij’ (616, grappenmakerij) en Belinfante’s absolute afwijzing van spot (620). K. ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (2^e druk; Den Haag/Djakarta 1952) geeft alleen Jonckbloet, maar samenwerking is goed denkbaar, aangezien Jonckbloet stenograaf Van Lier goed kende uit de stenografiecommissie van de Kamer en Van Lier juist in 1869 ontslag nam, een goed stilist was en wellicht een afscheidsgap in gedachten had (vgl. B.J. Bonenkamp, *Zwijgend medewerker en aandachtig luisteraar. 150 jaar stenografische dienst der Staten-Generaal* (Den Haag 1999), 125-130). Ik dank Jouke Turpijn voor discussie over dit onderwerp.

11 H.E. Moltzer in *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* (1886), 1-70; aldaar 56.

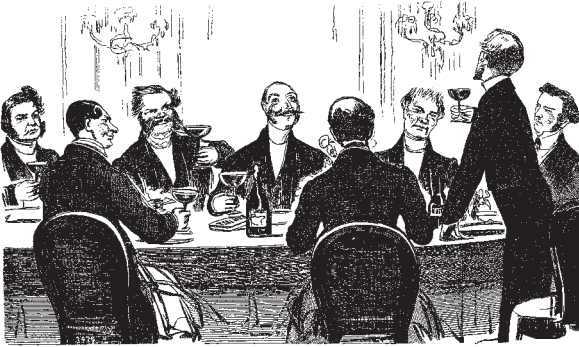
12 Sagittarius, *Parlementaire portretten. De aftredende helft van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Amsterdam 1869), citaten van 86-88.

13 Geciteerd door W.J. van Welden Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891 I* (2^e druk; Den Haag 1905), 288.

14 *Ibidem*, 38, 40-41.

EEN CHRISTELIJK-NATIONAAL GASTMAAL

Afb. 1. Spotprent op de antirevolutionaire Kamerfractie, uit: Uilenspiegel 4 (1873) No. 29.



De heer van den Berch: — *Ja, mijne geliefde broeders! de Heer heeft ons boven hopen en bidde gezegend. Hij heeft ons, Zijne uitverkorenen, tot een talrijk viik gemaakt onder de 80 Kamer-leden. Wanneer ik mijn oog laat gaan over u allen, en bedenk, dat zooals wij hier aan dezen tisch vereenigd zijn, wij in de Kamer de Christelijk-nationale partij vertegenwoordigen, dan voel ik mij gedrongen, door dankbaarheid oversteipt, uit te roepen: de Heer heeft groote dingen gedaan!*

denkende, liefst links-liberale, burgerij die een niet al te fijnzinnig grapje over de orthodoxen wel kon waarderen. De waardigheid van de Kamer die Jonckbloet hoog had, kreeg hier dus een wat merkwaardige invulling: ze werd verdedigd door voor de liberale insiders de orthodoxe outsiders te bespotten. Ook in liberale kring kon niet iedereen dat waarderen. De recensent in de conservatief-liberale *NRC*, die opmerkte dat de bundel ‘veel opspraak maakt’, vond *Sagittarius* te partijdig. Het boekje was weliswaar met talent geschreven, maar het verscheen in verkiezingstijd en moest dus als politieke bijdrage beschouwd worden; de deftige *NRC* had blijkbaar niet veel op met de spottende humor waarmee de auteurs te werk gingen.¹⁵ Waarschijnlijk zou Huizinga later wel met dit commentaar hebben ingestemd: de nadruk die hij legde op de ernst van het spel (dat bij hem vaak een rituele of zelfs religieuze connotatie heeft) zou hem tegen de spotternijen van de linkse liberalen hebben ingenomen. Toch bleef de scherpe toon tegenover antirevolutionairen in zwang in parlementaire portretten, zelfs in die van Lavater, die uitlegde dat hij als ‘photograaf’ niet als *Sagittarius* gekleurde portretten wilde schilderen. Het weerhield hem er niet van een ‘dweepziek godsdienstig’ antirevolutionair clichématig te beschrijven als iemand die in de Kamer altijd ‘met plechtigheid, met half gesmoorde stem, vol innigheid en onder opzien tot den Heere’ zijn verhaal deed.¹⁶

Uit een ook door liberalen geschreven collectie parlementaire portretten uit 1881 wordt wel duidelijk dat ‘ernst en deftigheid’ bij een orthodoxe vertegenwoordiger verzachtende omstandigheden waren die voorkwamen dat een ‘zalvenden toon’ en ‘preektoon’ afbreuk deden aan het prestige van de Kamer.¹⁷

¹⁵ *NRC* 26 mei 1869.

¹⁶ Lavater Jr., *Politieke fotografien van de aftredende leden der Tweede Kamer* (Sneek 1879), i-ii, 118.

¹⁷ Castoretpollux, *Tweede Kamer* (noot 9), 25, 27.

Werkelijk erg werd het pas als men door zijn houding te kennen gaf het spel niet te willen meespelen. Frans Netscher, literair auteur maar ook Kamerstenograaf en in 1889 schrijver van een eerste bundel parlementaire portretten, moest niets hebben van ‘godsdienstige dweepers’. Onder hen waren ‘kabaalmakende schreeuwers’, ‘dol-fanatieken, die naar geen reden meer luisteren willen en met blinden, onverdraagzamen hartstocht nauwzielige dweeperijen uitgalmen’. Hij schreef dat in zijn portret van het antirevolutionaire Kamerlid J.C. Fabius, waarin hij geen blad voor de mond nam:

...dat hoofdje! Een smal, klein schedeltje, een onbeduidend gezichtje, waaraan een roode snor en sik zitten en een allerbenauwdst laag en bekrompen voorhoofdje! Neen, daarin kunnen alleen héél kleine hersentjes liggen, en in zoo'n ingedeukt voorhoofdje kunnen alleen bekrompen gedachten geboren worden.

Netscher behoorde tot de Tachtigers en zijn stijl doet vermoeden dat hij wel eens het werk van onder anderen Van Deyssel las (die hem trouwens ook wel eens had afgebrand), maar het zware geschut dat hij gebruikt richt zich wel erg nadrukkelijk tegen de orthodoxie. In zekere zin rechtvaardigde hij zijn uitval tegen deze ‘aap, die alles napraat en nabootst, wat de [antirevolutionaire] meesters hem voordoen’ door te wijzen op het gevaar van zo’n onzelfstandige partijganger die in de Kamer ‘de groote opperhoofden nawauwelt’. Daarmee verzetten Netscher zich tegen de oprukkende partijdiscipline en fractiediscipline die het debat in de Kamer van karakter deden veranderen en stelde hij zich op het standpunt van de ongebonden en onafhankelijke parlementariër zoals liberalen en conservatieven die althans in theorie het liefst zagen. Fabius behoorde tot overmaat van ramp ook nog tot de fanatieke ‘kommune-mannen en barricade-helden van het Geloof, broertjes van de dynamiet-mannen en van de petroleuses’; hij trok met andere woorden de uiterste consequentie uit zijn partijkeuze.¹⁸ Een recensie in *De Gids* maakt duidelijk dat dit zelfs in de ogen van veel liberalen toch een wat eenzijdig beeld was, omdat zij Fabius wel degelijk als zelfstandig parlementariër waardeerden.¹⁹ Uit de recensie blijkt, interessant genoeg, dat het commentaar van de zichzelf als lid van de avantgarde beschouwende Netscher nogal conservatief en conformistisch was. Hij haalde niet alleen uit naar de moderne partijdiscipline, maar ook naar de ‘burgerlijke’ sfeer in de Kamer en vond industriëlen niet geschikt om te regeren. Dat de wat rancuneuze querulant Netscher zich dus in feite conformeerde aan de liberale vooroordelen van een vorige generatie, zegt iets over de disciplinerende kracht van de parlementaire cultuur.

Niet alleen orthodoxe protestanten werden het slachtoffer van liberale commentatoren. Ook de katholieke Limburgse afgevaardigde Leopold Haffmans was een favoriet doelwit. Het liberale satirische tijdschrift *Uilenspiegel* plaats- te volgens zijn biograaf letterlijk honderden spotprenten waarop Haffmans fi-

¹⁸ Frans Netscher, *In en om de Tweede-Kamer. Parlementaire portretten en schetsen* (2^e druk; Amsterdam 1889), 158-164.

¹⁹ *De Gids* (1889) IV, 568-569. Uit de recensie van een vervolgboek van Netscher blijkt overigens dat Netschers boek wel ‘succes’ had gehad, zij het ‘gedeeltelijk de scandale’ (*De Gids* 1890 III, 191-192).



Afb. 2. De Limburgse afgevaardigde Haffmans. Deze cartoon verscheen meermalen in Uilenspiegel 19 (1887), bij een rubriekje waarin de spot met zijn optreden werd gedreven.

gureerde.²⁰ En volgens Sagittarius was voor hem ‘elk middel om in de Tweede Kamer te komen’ goed genoeg geweest.²¹ Hij had het bij de liberalen al verbruid voordat hij in 1866 in de Kamer kwam, door een brief van de liberale minister G.H. Betz te publiceren waaruit men zou kunnen afleiden dat deze in de verkiezingsstrijd stemmen trachtte te werven door beloften te doen op het vlak van de belastingen. Haffmans onttrok zich met deze actie al vroeg aan het nog bestaande katholiek-liberale bondgenootschap en hij trok zich ook niet veel aan van de *mores* in de Kamer. Hij maakte grappen, maar van een andere aard dan de liberale portretschrijvers en Kamerleden. Linkse liberalen als Jonckbloet en Kappeyne van de Coppello hielden wel van grap en spot, maar dit was humor voor de insiders, voor de binnenwereld van de politiek. Men zou hun politiek kunnen typeren als politiek voor de goede verstaander; ironie en humor hadden daarin de functie van de knipoog onder ingewijden.²²

Haffmans’ humor was van een geheel andere soort. Volgens Netscher, die hem onder meer ‘een klein, schunnig mannetje’ en ‘een verlopen beurspekulant’ noemt, ging het hier om platte humor.²³ Een andere portretschrijver merkt op: ‘Als hij [zijn tegenstanders] belachlijk kan maken, laat hij het niet. Hij gaat daarbij wel eens al te ver, zijne aardigheden zijn niet steeds met attisch zout gekruid, en de Voorzitter tikt hem nog al eens op de vingers. Wij hebben

20 Ragdy van der Hoek, ‘Limburgs groote mond’. *De politicus en journalist mr. Leopold Haffmans (1826-1896)* (Venlo 2005), 244 noot 163.

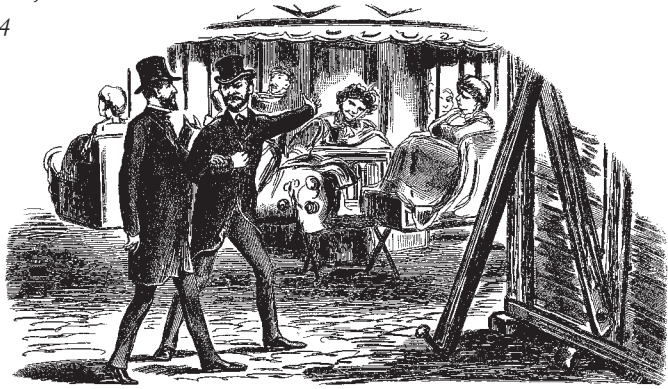
21 Sagittarius, *Parlementaire portretten* (noot 12), 54.

22 Vgl. Henk te Velde, ‘Kappeye tegen Kuiper of de principes van het politieke spel’, in: Henk te Velde en Hans Verhage (ed.), *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900* (Amsterdam 1996) en idem, bijdrage aan een discussiedossier over Goffe Jensma, *De gemaskeerde god. François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen 2004), te verschijnen in *BMGN*.

23 Netscher, *Tweede Kamer* (noot 18), 106-114.

Afb. 3. *Spotprent op het gedrag van Kamerlid Haffmans, uit: Uilenspiegel 4 (1873) No. 7.*

OP DE HAAGSCHE KERMIS.



De heer Haffmans. — Kom, Pyls! laten we ons eens verbeelden, dat wij nog in onze jonge jaren zijn.
De heer Pyls. — Nee, ik ga er niet in — ik houd niet van draaien!

hier inderdaad te doen met een volkstribuun, met een man, die zeker op een of ander *forum* met zijn grappen en bokkesprongen des geestes veel succes hebben en vooral meer invloed uitoefenen zou dan hem dit in het Parlement gelukt. Hierin ligt juist de gevaarlijke kant, de keerzijde van zijn talent. (...) Het *genre*-Haffmans is in onze Tweede Kamer, wier grondtoon, in overeenstemming met het volkskarakter, toch ernstig blijft, niet zoo gewild.²⁴ Het is volgens dit commentaar dus de humor van de outsider die weinig moeite doet insider te worden en zich in wezen op het publiek thuis richt. De portretten-schrijvers brandden hem ongenadig af en de heftige reacties maken duidelijk dat hij voor hen in de buurt kwam van de spelbreker. De *Gids*-recensent nam hem weliswaar enigszins in bescherming tegen Netscher, maar toen was de strijd van de oude liberalen tegen de confessionelen ook juist wat geluwd.

Tegen de socialisten

Haffmans was volgens het citaat een ‘volkstribuun’. Voor zo iemand was het in zekere zin een voordeel als hij er niet echt bij hoorde. Haffmans apprecieerde niet alle kritiek en keerde zich zelfs eens openlijk tegen de partijdigheid van journalisten als George Belinfante²⁵, maar hij was eraan gewend. Al voordat hij lid van de Kamer werd, had hij in 1864 een modern perspectief op de politiek: ‘Verguizing van den persoon is het lot van ieder die zich met politiek bezig houdt. Wie zich daarin begeeft, moet dit voor de publieke zaak over hebben.’²⁶

²⁴ Castoretpollux, *Tweede Kamer* (noot 9), 56-57.

²⁵ Van der Hoek, *Limburgs groote mond* (noot 20), 170-171.

²⁶ Geciteerd door Van der Hoek, *Limburgs groote mond* (noot 20), 30.

Kritiek van de insiders was voor hem ook niet dodelijk zolang hij zijn achterban maar behield. Men zou dan echter vermoeden, dat hij enige sympathie zou kunnen opbrengen voor de echte spelbrekers in de Kamer, maar het tegendeel is waar. Zodra de sociaal-democraten aan de horizon verschenen, nam Haffmans geheel de houding aan van de verongelijkte treincoupéreiziger tegenover de nieuwkomer. In 1895, aan het eind van zijn politieke en biologische leven, zag hij de komst van de nieuwe Kamerleden met angst en beven tegemoet.

Weldra wordt het een akelig baantje voorzitter der Kamer te wezen, en ook van het lidmaatschap der Kamer zal de pret af zijn. Wij zien dit in alle landen waar algemeen of nagenoeg algemeen kiesrecht is ingevoerd, in Amerika, Engeland, Frankrijk en België. De heer Beernaert heeft lange jaren als eerste minister België bestuurd zonder ooit tot herstel zijner gezondheid op reis behoeven te gaan, maar eenige maanden van zijn presidentschap over eene Kamer met sociaal-democraten gekruid, deden hem zijn toevlucht tot Ems nemen.²⁷

In Nederland zou het ook wel die kant uitgaan, meende Haffmans, die daarmee een wijd verbreide mening verkondigde.

Een terugblik van een parlementaire journalist uit 1905, tien jaar later dus, spreekt van 'die gevaarlijke periode toen het decorum ziek, nagenoeg op sterven lag en de wilde klanken, de woeste redevoeringen van de eerste sociaal-democratische leden – na die van Domela Nieuwenhuis dan – met al wat "parlementaire grenzen" heette, spotte' toen 'de eerbied voor het "decorum" schier-onnaspeurbaar was geworden'. Hij bewondert het vermogen van de voorzitters om hun taak te blijven vervullen.²⁸ In een dissertatie over de handhaving van de orde in parlementen van enige tijd later valt te lezen dat 'den toon van het parlementaire debat' en 'het peil der parlementaire zeden' gedaald waren. Door het uitgebreide kiesrecht waren nu ook 'afgevaardigden van minder persoonlijke beschaving in de vertegenwoordigende lichamen' gekomen.²⁹ Net als in de parlementaire portretten worden hier dus politieke moeilijkheden teruggebracht tot een kwestie van beschaving.

Het interessante is echter dat dit van de andere kant ook gebeurde. Haffmans' sombere overpeinzingen waren een reactie op een stuk van Frank van der Goes in *De Nieuwe Gids*, waarin de sociaal-democraat nadacht over de werking van de socialisten in het parlement. Wie de stukken naast elkaar legt, ziet dat Haffmans en Van der Goes het eigenlijk wel eens waren. Luister naar Van der Goes:

Werkmansafgevaardigden in het parlement veranderen onmiddellijk zijne geheele fisionomie. Het is de zelfde vergadering niet meer. De convenances reeds

27 L. Haffmans, 'Nog lang geen Buys', *Venloosch Weekblad* 14 september 1895; zie ook Van der Hoek, *Limburgs groote mond* (noot 20), 219-220. Bij Haffmans kan ook weerzin tegen inperking van de zelfstandigheid van Kamerleden hebben meegespeeld; hij was een populist die erg op zijn zelfstandigheid gesteld was en het best gedijde in de Kamer toen de partijgrenzen niet geheel helder waren.

28 Mr. Antonio (= S. Blok), *Nieuwe schetsen uit de Tweede Kamer onder het ministerie Kuyper 1901/1905* (Rotterdam 1905), 8-12.

29 Willem Johannes Couturier, *Handhaving van de orde in parlementaire vergaderingen* (Den Haag 1914), 54-55.

kunnen zich moeielijk staande houden. Men gevoelt dat de oude vormen barsten wegens den nieuwen inhoud. De burgerlijke beleefdheid gaat te loor of wordt althans bedreigd, waar niet-burgerlijke elementen zich laten gelden. (...) Nu eene andere klasse opkomt en zich in de vertegenwoordiging baan breekt, eene klasse welker belang in alle hoofdpunten afwijkt niet enkel, maar indruischt tegen het belang van de meerderheid, is het met moeite dat het parlement zijn parlementaire vormen behoudt. De strijd tusschen meerderheid en oppositie is als het voorpostengevecht, waarop de handtastelijke strijd tusschen bourgeoisie en proletariaat zal volgen. Er is van geene overtuiging op redelijke, noch van toegeven op edelmoedighedsgronden sprake. Zoo somtijds de meerderheid een voetbreed wijkt, is het uit vrees voor erger. De tijd van spreken is voorbij; er worden nog re-deroeringen uitgesproken maar zij zijn bestemd, niet om meningen ingang te verschaffen welke afstuiten op onverzettelijke, in den rotsbodem van het belang geheide vooroordeelen; maar om te werken op de menigte buiten het parlement, die in de gesproken woorden haar eigen onderscheiden, minder nauwkeurig gevoelde interest leert herkennen. Wegens dezen invloed, die sterker wordt naarmate het stemrecht uitgebreider is en dieper de massa beroert, heeft voor beide partijen het parlement een overgrootte beteekenis. De instelling welke in naam dezelfde blijft, verandert metterdaad.³⁰

De strijd tussen de partijen was onverzoenlijk, zij hadden vooral belangen buiten het parlement, men sprak vooral voor de tribune, de beleefdheidsvormen gingen overboord en de burgerlijke beschaving verdween. Haffmans en Van der Goes waren het er wel over eens dat socialisten spelbrekers waren. Ze hadden met de eerste socialist in de Kamer, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, bovendien al een voorbeeld bij de hand: 'waar ik spreek [in de Kamer], daar doe ik het niet voor de kamerleden, die niet te overtuigen zijn, maar spreek ik over hun hoofden heen tot het volk.'³¹ Netscher beschrijft Domela als eenzame eenling in de Kamer en als woesteling op volksvergaderingen. Domela werd geboycot in de Kamer en vaak is verteld dat niemand Domela een hand wilde geven toen hij in de Kamer kwam, behalve dan de wat excentrieke antirevolutionair Keuchenius. Maar van zijn kant had ook Domela weinig behoefte aan vriendschappelijkheden. Hij was al antiparlementair voordat hij Kamerlid werd³², wilde in de Kamer zeker geen vrienden maken en heeft er ook maar enkele jaren zitting gehad. Toen hij weg was, trad echter zelfs in zijn geval tot op zekere hoogte het mechanisme op waardoor hij erbij ging horen. Netscher maakte nog de verplichte schampere opmerking over 'het galmende, zelvende en predikende gedreun van den kansel' bij deze ex-dominee, maar een tijd later hadden parlementaire journalisten te maken met nieuwe rumoermakers zoals Pieter Jelles Troelstra. Nu ontdekte een van hen dat Domela in vergelijking met

30 F. van der Goes, 'Politiek. Binnenland. Wetsvoorstel-van Houten', *De Nieuwe Gids* (1895) II, 403-411, aldaar 404-405.

31 Ferdinand aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, 27 maart 1889, in: Bert Altena ed., 'en al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder'. *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis 1846-1932* (Amsterdam 1997), 395.

32 Ibidem, 285-286.

de sociaal-democraten die op dat moment in de Kamer zetelden toch een man van beschaving en studie was geweest, die klonk naar 'kansel' en 'kathedre', wat nu opeens als compliment bedoeld was.³³ Het probleem was nu de volstrekt onbeheerste, driftige neuroticus Troelstra, die de regels aan zijn laars lapte en het decorum stuk sloeg, tenminste zo leek het in de parlementaire portretten van de conservatief-liberale journalist die schuil ging achter het pseudoniem Mr. Antonio.

Maar ook hier kon het verkeren. Al voor Mr. Antonio had de blijkbaar progressievere 'Augur' in zijn parlementaire schetsen opgemerkt dat Troelstra zich niet altijd beheerste en soms de Kamer voor een volksvergadering hield. Toch had hij meestal goed door dat hij zich in de Kamer anders diende te gedragen, meer als de 'scherpzinnige jurist' die hij van opleiding was dan als de 'propagandist' die hij buiten de Kamer was. Verder zag hij er in het geheel niet angstaanjagend uit, eigenlijk leek hij op een 'notarisklerk' of een andere 'minimumlijder'. Augur wist ook te melden dat de loslopende Friese socialist Van der Zwaag in de Kamer 'voor een man van zijn stand en ontwikkeling' eigenlijk 'zeer beschaafd [sprak], in eenvoudige maar heldere taal, in korte, goed afgeronde zinnen en in een logisch zinsverband'.³⁴ Het viel dus allemaal nogal mee.

Niet veel jaren later publiceerde *Handelsblad*-journalist en liberaal Elout twee bundels parlementaire portretten met een opvallend positieve schets van Troelstra. Elout zou het 'een groot verlies ook voor 't gehalte van de Kamer en voor de helderheid van onze gansche politiek' vinden als Troelstra eruit zou verdwijnen. Deze kon immers acteur zijn in het parlementaire spel, maar was ook in staat dat spel als beschouwer als het ware van buiten te beschouwen. Natuurlijk was hij primair volksredenaar maar in de Kamer kon hij ook overtuigen. Elout dacht ook heel anders over het ontbreken van beschaving bij de sociaal-democraten. Johan Schaper was

... het model van een arbeidersafgevaardigde, met de onvermijdelijke gebreken van zoo'n arbeider-Kamerlid, maar tevens met de beste qualiteiten die een kind uit de volksklasse kunnen aangeboren zijn. (...) Het soms wat ruige van zijn optreden heeft tevens al het oprechte, ongekunstelde, oer-frissche van de spontane uiting eener natuur-individualiteit.³⁵

Met deze typering nam Elout al een voorschot op de situatie van het interbellum toen er nog steeds grote meningsverschillen bestonden tussen confessionelen, liberalen en sociaal-democraten, maar zij allen deel waren van de parlementaire wereld die toen bedreigd werd door lawaaiige nieuwkomers onder de communisten en nationaal-socialisten. Meer dan Domela zochten sociaal-democraten als Troelstra en Schaper naar de mogelijkheden die het parlement hun bood. Ze zochten de grenzen van de parlementaire cultuur op, verschoven die ook enigszins en maakten ruimte voor hun partijgebonden taakopvatting, maar ze speelden het spel uiteindelijk wel mee.

33 Antonio, *Nieuwe schetsen* (noot 28), 66.

34 Augur, *Van het Haagsche Binnenhof. Parlementaire schetsen* (Amsterdam 1901), 42, 47-48, 60.

35 C.K. Elout, *De heeren in Den Haag* 2 dln. (Amsterdam 1907-1909) I, 50 en II, 37.

Conclusie

De verschillende inschattingen die de geciteerde journalisten en commentatoren maakten en hun evidente *parti pris* nodigen uit hun werk met een korreltje zout te nemen. Ter wille van het literair effect werd wel eens een mooie boven een precieze typering gekozen. Belangrijker is echter dat in en om het parlement zo duidelijk gespeeld werd met voorschrift en vrijheid. Conformisme is in de politiek geen onschuldige zaak en het kan van voordeel voor de insider en de outsider beide zijn om gezamenlijk in de eens ingenomen positie te volharden, zodat een overzichtelijk politiek slagveld ontstaat van conformisme tegenover provocatie. Anders dan in de meeste spelen heeft daarbij de spelbreker ook een eigen rol: hij mobiliseert nieuwe belangstelling en stimuleert de spelers om hun spel opnieuw te ijken. Volhardt hij in zijn rol, dan verandert er echter weinig tot niets aan het spel zelf, zoals het geval van Domela demonstreert. In zijn memoires legde deze nog eens uit dat hij de Kamer *niet* als spel wenste op te vatten:

... ik beschouwde het parlementswerk niet als een komedie, waarin men het eene oogeblik elkander heftig bestrijdt, om straks al lachende samen weg te gaan naar de Witte Sociëteit en daar heel vriendschappelijk met elkander te verkeerem. Ik meende wat ik zei en dan kan men als vertegenwoordiger der verdrukten onmogelijk vriendschappelijk omgaan met de onderdrukten.³⁶

Voor hem sloten ernst en spel en dus ook vrijheid en parlementair voorschrift elkaar uit.

In ieder spel zoekt de fanatieke speler de grenzen van de regels op, maar spelbrekers hebben toch niet een eigen plaats in ieder spel. Politiek, ook parlementaire politiek, is echter een spel waarvan de regels altijd enigszins aan het veranderen zijn en tijdelijk 'vals' spelen kan helpen de spelregels te corrigeren: de voorzitter van de Kamer is nooit een echt onpartijdige scheidsrechter, dus de controleur moet ook gecontroleerd worden. De positie van Huizinga die het fatsoen van de negentiende eeuw als maatstaf neemt, stempelt hem meteen tot een conservatief in de politiek. Dat was echter in de jaren dertig en na 1940, toen Huizinga schreef, voor het parlement wel een belangrijke positie. Huizinga wilde het spel zo ernstig nemen, dat het (politieke) spel boven de partijdigheid ging, en die stellingname richtte zich in de jaren dertig allereerst tegen de nationaal-socialisten. Bij alle aanvallen op het parlement was het goed dat de cultuur ervan ook verdedigd werd. Maar Huizinga liet natuurlijk wel weinig ruimte voor meningsverschil buiten zijn deftige burgerlijke wereld. Zo maakt hij impliciet de samenhang van voorschrift en vrijheid voor de parlementaire politiek duidelijk: zonder voorschrift kan geen parlement bestaan, zonder vrijheid bestaat geen parlementaire discussie.

*Prof.dr. H. te Velde, Geschiedenis, Universiteit Leiden, Postbus 9515,
2300 RA Leiden*

36 F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist. Gedenkschriften* 2 dln. (Amsterdam z.j.) I, 240. Vgl. Henk te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* nr 137 (juni 1997), 397-398, waar ik dit citaat eerder gebruikte en een aanzet gaf tot de redenering van deze bijdrage.